

Ideologías lingüísticas que obstaculizan la normalización del Guaraní

Linguistic ideologies that hinder Guaraní standardization

Miguel Ángel Verón

Fundación e Instituto Yvy Marãe'ỹ, Paraguay
<https://orcid.org/0000-0001-5414-2651>

e-mail: verongomezmiguel@gmail.com

Recibido: 16/01/2022
Aprobado: 08/04/2022

RESUMEN

En este artículo se describen y analizan las ideologías lingüísticas imperantes en Paraguay, tan arraigadas en la conciencia colectiva, y que obstaculizan el proceso de normalización del uso de la lengua guaraní en todos los ámbitos y funciones comunicativas, como una lengua normal, tanto en el ámbito de la administración como en la sociedad. En la actualidad, a nivel mundial existe mayor conciencia acerca de la necesidad de preservar la diversidad lingüística; casi en todas las sociedades se encuentran instituciones y organizaciones que unen sinergias y trabajan en la defensa de su lengua y por la diversidad lingüística en general. Gracias a esa conciencia, las Naciones Unidas había proclamado el año 2019 como “Año Internacional de las Lenguas Indígenas”; gracias a ese despertar, también, esta magna organización internacional estableció el período comprendido entre el año 2022 a 2032 como “Decenio Internacional de las Lenguas Indígenas”. Crystal (2001, p. 182) afirma que el aumento de la conciencia lingüística acerca de este problema, acompañado del surgimiento del activismo asociado, fue uno de los avances más emocionantes que se produjeron en la década de los 90. Con relación a la lengua guaraní, la conciencia acerca de la necesidad de su defensa, modernización y normalización, de parte del Estado y la sociedad, es de reciente data. Gracias a esa conciencia, se ha logrado su oficialización en el año 1992. Gracias a la militancia de sus defensores y difusores, y a las acciones sinérgicas, se logró la Ley 4251/10 de Lenguas, que creó la Secretaría de Políticas Lingüísticas, que funciona desde el 2011, y la Academia de la Lengua Guaraní, conformada en el 2012. A pesar de que en la actualidad los defensores de esta lengua trabajan sinérgicamente y han logrado avances importantes para su reconocimiento y normalización, innumerables tropiezos se encuentran en el país que obstaculizan su normal uso. Las ideologías lingüísticas tan fuertemente arraigadas en la mente y corazón de los ciudadanos y ciudadanas, obstaculizan el desarrollo interno y la vitalidad de esta lengua. En estas líneas se describen esas ideologías, y su manifestación en el Estado y la sociedad que constituyen rémoras para la modernización y normalización de esta lengua, y que la ponen en peligro en el futuro, si en este momento histórico no son superadas.

Palabras clave: lengua guaraní; ideología lingüística; normalización de la lengua guaraní.

ABSTRACT

This article describes and analyzes the prevailing linguistic ideologies in Paraguay, so deeply rooted in the collective consciousness, and which hinder the process of normalization of the use of the Guaraní language in all areas and communicative functions, as a normal language, both in administration and in society. Today, there is greater awareness worldwide of the need to preserve linguistic diversity; almost all societies have institutions and organizations that join forces and work to defend their language and linguistic diversity in general. Thanks to this awareness, the United Nations had proclaimed 2019 as the "International Year of Indigenous Languages"; thanks to this awakening, also, this great international organization established the period from 2022 to 2032 as the "International Decade of Indigenous Languages". Crystal (2001, p. 182) states that the increase in linguistic awareness of this issue, accompanied by the emergence of associated activism, was one of the most exciting developments of the 1990s. With regard to the Guaraní language, awareness of the need for its defense, modernization and standardization on the part of the state and society is of recent date. Thanks to this awareness,

its officialization was achieved in 1992. Thanks to the militancy of its defenders and disseminators, and to the synergic actions, Law 4251/10 on Languages was achieved, which created the Secretariat of Linguistic Policies, which has been operating since 2011, and the Academy of the Guaraní Language, formed in 2012. Despite the fact that at present the defenders of this language are working synergistically and have achieved significant progress for its recognition and standardization, countless stumbling blocks are found in the country that hinder its normal use. The linguistic ideologies so strongly rooted in the minds and hearts of the citizens hinder the internal development and vitality of this language. These lines describe these ideologies, and their manifestation in the State and society, which constitute obstacles to the modernization and normalization of this language, and which endanger it in the future, if they are not overcome at this historical moment.

Keywords: guarani language; linguistic ideology; standardization of the Guaraní language.

TEMBIGUEROVIA¹

Yvypóra niko ipytuhẽ, ohetũ, oñandu ha oikove tembiguerovia ijerereguápe. Peteĩ tetã ÿrõ tapicha aty oguereko hembiguerovia, taha'emo oñemopyendáva mba'e ojuhúva ha ojuhukuaávape térã katu jeroviarei, na'ipyendáva ha ndaikatúiva mba'evéicha ojehechauka. Umi tembiguerovia oike tapichakuéra apytu'ũ ha ikorasõme, ha, jeyvéramo, oisãmbyhy ichupekuéra oipykúivo hape. Ikatu ogueraha ichupekuéra tape potĩ ha ipývarepe, upéichante avei tape po'i, tape kurusu, ha jeyvéramo opáva karuguápe rehe.

Ideología, tembiguerovia oñehenóiva guaraníme ko tembiapópe, he'ise “*Conjunto de ideas fundamentales que caracteriza el pensamiento de una persona, colectividad o época, de un movimiento cultural, religioso o político, etc. Filosofía - he'ise Doctrina que, a finales del siglo XVIII y principios del XIX, tuvo por objeto el estudio de las ideas. (RAE).*

Karai Guareschi oipyguara ko ñe'ẽ, ha omoañete hi'isekuaaha: *Estudio de las ideas (sentido etimológico); Conjunto de ideas, manera de sentir y pensar de personas o grupos. Avei, ideas equivocadas, incompletas, distorsionadas, falsas sobre hechos y sobre la realidad (1987, p.12),*

Ko jehaipýpe ojejapyhy upe he'iséva mokõiha oñe'ẽha ko karai. Ojejapyhy apytu'ũreñói ojavyva, noĩmbáva, oñemokarẽ ha oñemopyendáva japu ha pokarẽmeramo. Paraguáipe hetami tembiguerovia peichagua ojerojera ko'ẽrefe, hetavejey ojeporohekovejopy haña, térã tapicha aty ohupity rekávo oipotávo, ha ojaposeguiporã.

TEMBIGUEROVIA ÑE'Ë REHEGUA²

Tembiguerovia ñe'ẽ rehegua rehe ojepokótaramo katu ojegerukuaa mandu'ápe karai Flores Farfán ñe'ẽ. Omyesakã *ideología lingüística* he'ivo: *Representaciones, conceptos y nociones que implican comportamientos y actitudes valorativas (conscientes o inconscientes) que apuntalan o desalientan el uso de una lengua. (2020, p. 175).*

Tembiguerovia ñe'ẽ rehegua niko, upéicharamo, opa mba'e ojekuaa, ojehecha, oñeñandu ha tapichakuéra ogueroikéva iñe'ã ha iñakãme ñe'ẽ rehegua, ikatúva oipytyvõ peteĩ térã heta ñe'ẽ rehe oñeñangarekóvo, jahechápa hesãkatui; ÿramo katu omyaña myañaavo yvypórape - heta ñe'ẽ ojeporúramo hekohápe- ojapyhývo peteĩ térã mokõi año, ha omboyke ambuekuéra, ikatuvéramo katu omboypi ha ombopytupavoi mba'e ichupekuéra. Ikatu, upéicharamo, oipytyvõ ñe'ẽheta, he'iséva oñeñangarekóvo opavave rehe tahesái, térã oñemombovývo ñe'ẽ.

Paraguáipe, tembiguerovia ñe'ẽ rehegua heta hendáicha oñembohete ha ojehechauka, ha oisãmbyhy tetãygua ha mburuvichakuéra reko ha rembiapo. Ñe'ẽ oñeisãmbyhy³ haña, umi

¹ Ideología.

² Ideología lingüística

³ Políticas lingüísticas.

tembiguerovia omongu'e mburuvichakuérape ojapyhývo peteĩ año, ha omboyke ambuekuéra. Péicha oikókuri ko tetã heñoiha ára guive, ha upéicha nunga gueteri ko'ãga meve.

TEMBIGUEROVIA ÑE'Ë REHEGUA PARAGUÁIPE

Tembiguerovia ñe'ë rehegua, tuicha háicha oñembohapóva Paraguái ko tetã isãsoha ára guive, ohapyaty peteĩ ñe'ë año: castellano, ha ombohapopiruse ambue ñe'ënguéra, ha umíva apytépe guarani. Tetã isãsoramo guare yma 1811-me niko ipype oñeñe'ë haimete guaranínte, pokã pokã oiporukuaáva castellano. Guarani oiméne oiporukuaa 99% tetãyguá rupi ha castellano katu oiméne 5% rupi; katu, upevére, ojejapyhy castellano año tetã ñe'ë teéramo, Estado oñemboguata ipype ha upéichante avei jehekombo'erã. Guarani katu, jepevéramo opa rupi ojeporu, oñemboyke Estado ñemongu'égui ha hu'ypemiëma oñemombo hese. Umi hu'yeta kuare hína tembiguerovia mbaretete oñehakã'i'o mbykymíva ko jehaipýpe.

Ojejesarekóramo umi léi guasu oñeguenohëva'ekue yma guive ko tetãme 1992 mboyye, ha'etevoi ko tetãme ojeporúva castellano año. Tembiapoukapy oúva tetã rekuáigui⁴ avei upéicha. Upe Junta Superior Gubernativa rembiapoukapy 15 jasykõi 1812-me guare hérava «Instrucción para Maestros de Primeras Letras» omoañete ko oje'éva. Upe tetã rekuái pyahu omanda tekotevëha ojehapo'o guarani mbo'ehaógui ha oñembo'évo castellano-pe año. Ambue ysatícha hesakãvahína upe tetã rekuái gua'u omoíva'ekue umi Triple Alianza-ygua rembiapoukapy 7 jasyapy 1970-pe guare, omandáva mbo'eharakuérape ani ha'gua oheja mbo'ehaópe mitã oiporu guarani, toiporu castellano año. Ko'ã mokõi tetã rekuái rembiapoukapy hína tembiguerovia ñe'ë rehegua rãimbore, ha ikatu hetaiteteve oñembohysýi.

Ko'ápe oñemboguapýta 12 mba'e oje'e, ojejuerovia téra ojejavóva, ha ohechaukáva upe tembiguerovia oñeñe'ëha. Opavave ko'áva oikupylia ha omokangyse guaraníme; umíva, jeyvéramo, omoheñoi yvateguakuéra *colonialismo* hatãgui ojaitypo ipypekuéra téra katu omotĩndységui Paraguái ambue tetã renondépe, ojekuaahápe guaraniha hína upe Paraguái rechaukaha teete, ñe'ë omopetei ha omoambuéva ichupe. Mburuvichakuéra ha yvateguakuéra oguerojera ko'áva ha ogueroviauca tetãyguakuérape; ko'áva, amo hapópe, opyta oguerovia ha ojapyhýma avei imba'éramo umi tembiguerovia, uguata umíva pypore ári. Ko'ápe oñeñe'ëta umíva rehe.

1. Guarani niko hasyeterei.

Hetaite oñehendu opa hendápe ko mombe'ugua'u⁵, jeko guarani hasyeterei. Ndaipóri niko ñe'ë hasy'yva ha upéicha avei hasyetereíva; ojekuaase ha ojehapykuehóma guive ojekuaa ha ojeporuporãta. Aremíma, mokõi tapicha arandu omba'apóva tetã rekuáipe ndive oñomongeta guarani rehe ohaíva ko apytu'üreñoi; peteíva he'i ichupe: *Profesor, es muy difícil el guaraní*. Ha iñe'ë ári ha'e oporandu ichupe: *¿Cuánto tiempo usted estudió guaraní?* - ha vokóikema ombohová: *Nunca lo estudié, pero es muy difícil*. Ambue kuñakarai tuicha omandáva peteíjey he'i avei ichupe: *Profesor, qué inteligente es mi empleada; hace seis meses que llegó del interior, y ya aprendió perfectamente el castellano. Yo soy muy mala, no puedo aprender el guaraní*. Ko haihára avei oporandu ichupe oñemoarandúpa guarani, ha ombohová ichupe máramo noñemoaranduiha. Ko kuñakarai iñakãporã kuñatai guarani ñe'ëhára omba'apóva hógapeicha; katu ha'e amo hapópe ndoikuaaséi ha noñe'ëséinte guarani, upe *ideología colonialista* ha *unilingüista* ndohejái ichupe oikuaa ha oiporu guarani. Kuñatai omba'apóva hógape, upe 6 jasýpe noñe'ëkuaáiramo castellano-pe ikatuete oñembojeyjey ichupe hógape okaháre, Paraguáype hasykue rehe ojeikóvo castellano-pe oñeñe'ë'yre. Pe kuñakarai kate katu -añetehápe- ohechagi guarani,

⁴ Gobierno nacional.

⁵ Mito.

nomomba'úi, ndoikuaaséi, ha upéicha rupi ndoikaaapyhýi ha noñe'úi. Hetaiterei káso peichagua ikatu oñembohysyive; katu ko'ã mokõi ohechauka ko tembiguerovia; guarani ojekuaa haña heta noñepia'áséiva, péichante oikuaase, ha pya'eháicha ndoikuaapyhýi ha noñe'ẽiramo, noñe'ẽinte, gua'u hasyeteri rupi. Opa mba'e oñemomba'éva rehe niko oñeñepia'ã ha ogehapykuerereka; ojehechagíva rehe katu noñeñepia'áséi. Umi noñe'ẽiva guarani ndoiporukuaái ndaha'úi ha'ekuéra nda'ikatupyryí rehe; ndoikuaái ndoikuaaséi rupínte. Ko'añaitéramo ko tetãme opavave oguereko juruja oikuaa ha oñe'ẽvo guarani ha castellano, opa rupi oñehendúre mokõive.

2. Guarani oikuaapavoi maymave.

Oiko oikoha rupi, oñopëva ko jehaipy ohendu ha ohechakuaa opavave oñe'ese ha oñe'ẽ guarani rehe, jeyvéramo castellano-pe año; opavave oikuaapavoi mba'échapa oñembo'eva'erã, hapykuere, mba'échapa ojehaiva'erã ipype, mba'épa iñapañuái hamba'e. Castellano rehe oñeñe'ẽramo katu oñehenduva'erã: *hay que consultar a los entendidos, a los especialistas*- ndaikatúi oimeraëva oñe'ẽ hese. Peteĩ jey, ko ohaíva oho puhoépe tembiapopy La Fokloreada-pe. Oho oñe'ẽ haña guarani rehe, mba'échapa oĩhína ko'áña. Oho avei peteĩ *músico* opurahéi haña. Amo hu'ãme ko ohaíva ohorei, ha'e ndopurahéiri ha ndaikatúi avei oñe'ẽ. Upe *músico* oikuaapavoi guarani rekoasa, mba'échapa oñembo'eva'erã, mba'épa ojejapova'erã ipype ha hese, opa mba'e; katu oñe'ẽ castellano-pe; nda'ipýi ni na'iñakã he'íva, katu ha'e oñe'ẽ oikuaaporã ramoguáicha. *Opinólogo* henyhëte guarani rehegua. Oimeraë momaranduhára, *político* térã *músico* oñe'ẽ guaraníre oikuaaporã ramo guáicha mba'épa ohasa ko ñe'ẽ ha mba'échapa ojeporuva'erã. Ko'ã mba'e niko ojehe noñemomba'úi rehe ko ayvu. Oimeraëva omoñe'ẽasa castellano-gui guaraníme, térã guaranígui castellano-pe; noñeporanduséi tapicha oikuaávape. Aremíma, peteĩ empresa oiporu guarani omyasái haña imba'erepy ha ohaí: *che gustá* (me gusta). Upéramo guare, ko tembiapo ohaíva omba'apo Paraguái Ñe'ẽnguéra Sãmbyhyhápe, ha pe guive oĩ ñomongetápe upe empresa pegua mba'apoharakuérape, katu umíva noporandúi ichupe; ha'ekuérante ombojere iñakã he'iháicha; ha'ekuérante ombojere guaraníme upe *slogan*, ha omondoro ko ñe'ẽ retepy. Oguahëma ára oñemomba'évo guarani ha tapicha oikuaáva ko ñe'ẽ.

3. Guarani folclorista.

Mba'e ivaivéva ojepoiva'ekue guarani ári hína upe *folklorización* oñehenóiva; kóva oñemopyeda mbareteve Strossner *dictadura* aja, ha'e ko'áña meve ndaikatúi guarani rehe omba'apovakúera ombotatapeju ijeguatágui. Tavarandu, *folclore*, niko mba'e neporã ha ndetuicháva opaite tetãme ñuarã, oikuaauka rehe tetãyguá arandu tee ha hembikuaa yma ymave guare. Paraguáipe, tavarandu ryepýpe oikéhína tembi'u, ñemonde, pumbasy, ñemitý ha hetave mba'e neporáva ohejáva tamói ha jaryikuéra, ha mayma tapicha oñeha'áva omopyenda ha omombarete; katu oimeraë ñe'ẽ oñemo'agüiramo tavarandu rehe año, opytáma tapykuévo, ojehecha ha ojejapyhy rehe ichupe yma guaréramo año. Guarani rehe oñeñe'ẽramo, imbaretereikoe ko mba'e tetãyguá akã ha ñe'ãme. Meme oñehendu oje'e pérupi: *la lengua de nuestros ancestros; la lengua que hablaban nuestros abuelos*, he'iséva ñe'ẽ yma guarenteha. Táva guasuha rupi heta mitã, oñe'ẽñe'ẽvo ichupe guaraníme, ombohováí: *Yo no soy adulto*, he'iséva hína guarani tamói ha jarýi ñe'ẽnteha, ayvu yma guarenteha. Ojehekáramo guarani térã oimeraë ñe'ẽ oñembopyahu, he'ipakuaa opa mba'e oíva ko yvy ape ári ha hesãikatui, oñemo'agüiva'erã mbo'ehaovusu, *deporte*, tavusu, mitã pyahukuéra rehe hamba'e, ha ani oñemo'agüi tavarandu rehe año, ani ojejecha *lengua*

que hablan nuestros padres-pe añóramo, ha oñemochichĩ tavandu árape año. Oñemopyenda ha oñemombarete katui haña guarani, ojehechava'erã tojeporu oñeñe'ẽ haña opa mba'e rehe, ani yma guare rehe año; upéicha avei ani ojehecha yma guare térã chokokue ñe'ẽramo año. Hesãikatui haña ko ñe'ẽ, oñembohapeva'erã ojeporu rekávo opa hendápe ha opa mba'erã⁶, ko'ýte oñeñe'ẽ haña mba'e payhukuéra rehe; tove tahokypu kyrýnguéra apytu'ũ ha jurúpe. Oñemodernisava'erã ko pojoapy, ani jafolkorisa.

4. *Guarani siempre fue una lengua oral y debe seguir como tal.*

Heta he'íva ijehe ohayhuha guarani niko oñehendu he'íramo ko ñe'ẽ ojeporuva'erãha ayvúpe, natekotevẽiha ojehai ipype; oje'e pérupi guarani akóinte ojeporua ayvúpe año ha péicha ohova'erãha hese. Gua'u piko ambue ñe'ẽ, umi ojepyso jepysovéva ko yvy ape ári, ymave ndojeporuiraka'e ayvúpe año, ha upéi oñemboguapy kuatiápe. Peteĩ ñe'ẽ ojehejáramo ayvúpe año, oñembopepopẽ ha oñemosangadilla ichupe, ha ojejoko okakuaa'ỹ haña. Oipyaháva ko ñe'ẽ apesã hetaiterei tapichápe ohendu he'íramo péicha; heta mbo'ehára, mburuvicha, tapicha omotenondéva jehekombo'e Tekombo'e ha Tembikuaa Motenondeha (TTM)⁷ guive he'i ichupe hovápe péicha. Peteĩ kuñakarai omanda tuichava'ekue ha hatã gueteri opyrũva TTM, peteĩ jey ojetyvyro ndoipotái rehe ojehai kuatiañe'ẽ mburuvichakuerape ñuarã mokõive tetã ñe'ẽ teépe, tojehai castellano-pe año, aipo avave nomoñe'ẽmo'ái rehe, ha he'i chupe: *para qué querés que se redacte notas guaraní y castellano; quién la va a leer en guaraní*. Oñembyasyvéva, ko kuñakarai Comisión Nacional de Bilingüismo-guaha; ha'e oñorairõ rangue ojeporujóavo guarani ha castellano, oñorairõ ha okorói ani haña ojeporu guarani kuatiápe. Tekotevẽ ojehapo'o koichagua *ideología* omomarã ha omboypíva guarani ñe'ẽ. Guarani okakuaava'erã, ipype jahaiva'erã opaichagua marandu, ha'e ojeporuva'erã ayvu ha kuatiápe opa hendápe ha opa mba'erã. Ko Sa'ary XXI⁸-pe niko ñe'ẽ ojeporúva ayvúpe año nahenonderái, katuetei ipytupáta. Koichagua tembiguerovia, amo hapópe, oipota guarani opyta pe oihápente, anivoi ojehape'apo henonderã⁹, topytánte iguyréva ñe'ẽramo, tojeporu ayvúpe ha ani oñembopyahu. Ko tembiguerovia, ojeporúvo Fishman ñe'ẽ, *contribuye encubiertamente al mantenimiento del statu quo, y a la perpetuación de las desigualdades existentes* (imandu'a hese Amorós, 2008, p.27).

5. *Enseñar el guarani de la calle, no un guarani “inventado” con neologismos.*

Kóva avei oho pe tenondegua rehe, ha he'iháicha Fishman, omopyendase pe *statu quo*; tojehejánte guarani ayvúpe, mbo'ehakotype toñembo'ejeýnte guarani ogapy ha tape rehe ojeporúva; toñembopyahu'ýnte ko ñe'ẽ; tojeporu'ýnte oñembohéra ha oñeñe'ẽ haña mba'e pyahu, mbo'ehaovosu, tenda ymave ha'e oike'ýhápe; topytánte okápe, ani ojejueroike ichupe upe rupi.

Hetaite pérupi oñehendu he'íva oñembo'eva'erãha guarani ojeporúva tape rehe, guarani *coloquial*. Heta avei oĩ tapicha okaguaíva TTM ha guarani mbo'eharakuéra rehe omoheñoi rehe ñe'ẽ pyahu. Oñeporanduva'erã upéicharamo mba'erãpa oñembo'éta guarani oñembo'ejeýtaramo upe ojeporuvavoínte, umi ñe'ëndy

⁶ Usar en todos los ámbitos y funciones comunicativas.

⁷ Ministerio de Educación y Ciencias (MEC).

⁸ Siglo XXI.

⁹ Planificar su futuro.

ojejporúva ogapýpe ha tapépe año; gua'úpiko mbo'ehaoha rehe ojejporu castellano nepereríva oiporúva tetâyguakuéra hogapýpe ha tape rehe año. Oñembo'e haña oimeraẽ ñe'ẽ niko, añetehápe, oñeñepyrüva'erã upe temimbo'e oguerúva hogapýgui rehe, katu upe rire oñemoanambusu ha oñemohypy'üva'erã mbo'ehaópe ha arandukakuérape. Castellano ha oimeraẽ ambue ñe'ẽme, amáke mbo'esyry ijyvate, ojejuhu ñe'ẽ hasy hasyvéva oimeraéva oikuaa ha oiporu'ýva. Toñeporandumi umi oñemoarandúva ingeniería umívape. Upéichava'erã aveíniko guaraníme. Ipype avei ojejporuva'erã ñe'ëndy opaite tenda¹⁰ pegua; ha ndaipóriramo ñe'ëndy, ikatutete ojejporu ambue ñe'ẽgui térã katu oñemoheñoi ipyahúva. Heta jey oñehendu momaranduhakuéra he'íramo péicha. *Un guaraní inventado, nunca yo escuché en mi vida ese vocabulario*, he'i ramoite peteĩ momaranduhára. Ha'e Paraguaygua, ténge téngepe oiporu guarani, máramo noñemoarandúiva ha he'i hasytereiha umi ñe'ẽ ojejporu katuíva, guarani ñe'ẽhararakuéra oiporúva hekovépe ko'ẽreire. Guarani ha oimeraẽ ñe'ẽ okakuaa haña omohypy'üva'erã iñe'ëndy, ha upevarã ojejporujeyva'erã ñe'ẽ opytáva tesaráipe, ha avei oñemoheñoiva'erã ñe'ẽpyahu, ojejapoháicha opaite ñe'ẽme.

6. Mitãme noñe'ẽiva'erã guaraníme.

Kóva ko tembiguerovia hatãitéva tapicha paraguái angapýpe hína guarani jukaharã, ndojepapyharáiramo hi'ári pya'etemi ko tetãme. Ñe'ẽ noñembohohasáiva kunuminguérape nahenonderái; kyrýnguéra hína ñe'ẽ poyvi mboveharã kakuaakuéra hete'õ vove. Mayma paraguái ñemoñare oñe'ẽkuaáva guarani ha castellano, sa'ieterei ombohasa guarani kunuminguérape. Oipyaháva ko jehaipy peteĩ árape oho guarani mbo'eharakuéra aty guasuhápe, ojejuhuhápe *licenciado*, *magister* ha *doctor* guarani ñe'ẽme. Oikévo upe ógape, ojuhu irundy mitãkuña'i oñembosaraivahína, opavave umi guarani mbo'ehára ñemoñare. Katui ojapoháicha, omomaitei ichupekuéra guaraníme ha aporandu peteĩme: *Mba'êichapa ndenderéra*. Osẽ ombohováí ichupe: *Yo no entiendo guaraní*. Upémaramo oporandu ambuépe: *Máva piko nde ru*. Pe mitã oma'ẽporã hese ha noikũmbýi he'íva ichupe. Upémaramo osẽ ambue mitãkuña he'i ichupe: *Te está preguntando quién es tu mamá* (añetehápe oñeporandu ichupe máva itúva). Peteĩmíva jepe umi guarani mbo'ehára ñemoñare noñe'ẽi guarani, ha oĩ okarayguáva; peteĩva Ka'aguasugua. Péicha oikóramo tapichakuéra omba'apóva guarani rehe apytépe piko mba'e oikotahína ambuekue tetâygua apytépe. Jeyvéramo ha'ete umi tapicha oñe'ẽkuaáva guarani ha castellano akã ári oñasaingovahína Democles kyse puku¹¹, ho'átava iñakã arikuéra oñe'ẽramo guaraníme mitãnguérape. Hatãite ojehaitypo ko tembiguerovia kakuaakuéra apytu'ũme ko tetãme, ha tekotevẽtéma oñembotatapeju guarani ñe'ẽ ha Paraguái rayhupápe.

Kovahína mba'e ivaivéva oúva guarani ári, ha ikatúva ogueroiike ichupe tesaparápe. Upe tembiguerovia ñe'ẽ rehegua ojopy kakuaakuéra iñe'ẽmokõivape ombohasávo iñemoñare ha opaite mitãme castellano año, ha omokañy guarani. Ojejepovyvy'imíramo moõpa hapo ko mba'e, ojuhúva pya'etemi: tapicha kakuaáva, oiporukukuaáva guarani año térã katu ojevalekuaáva guarani ha castellano ndoipotavéima iñemoñare ohasa ha'e ohasava'ekue. Oipyaháva ko jehaipy katuetei oporandu tapicha guarani ñe'ẽhára oñeha'áramo ohachechea castellano-pe oñe'ẽvo mitãme, ha katueteinunga opavave ombohováí: *ndaipotái che ra'y/raja/memby ohasa'asy noñe'ẽkuaái castellano, che aha'asa'asy haguéicha*. Jehasa'asykue ñe'ẽ

¹⁰ Ámbitos de uso.

¹¹ Espada de Democles.

ojeporúvare¹² ombo'ygue guarani ñe'ëharakuérape ha upévare nombohasasevéi ñe'ë kunuminguérape, ndoipotáire ha'éicha ohasa'asy ndoiporukuaái rupi castellano. Estado ha tetãyguakuéra oko'ipava'erã oheka pohã omonguerávo upe jehasa'asykuke rãimbore; upevarã ogehape'apova'erã¹³ guarani renonderã, ha ojepyso ijeporu opa hendápe ha opa mba'erã ko tetãme, tove opavave toikokuaa avei guaraníme oikokuaa háicha castellano-pe . Tembiapo ndekakuaáva niko oguereko paraguái Estado ha tetãyguakuéra ombojoja haña guarani castellano ndive. Hesakuaitépe he'i Melià oñe'ëramo kóvare: *El mayor y definitivo problema del guaraní paraguayo es que hay sectores de la sociedad paraguaya que no lo hablan. Y algo peor: que quienes todavía lo hablan no lo hablan ya con sus hijos e hijas.* (2010, p. 229).

7. Guarani rehe oñemba'apova'erã reíte.

Hetami mba'eporandu ha tembijerure ojejapete guarani rehe omba'apóva ha imaysãiha rehe. Heta oimo'ã guarani mbo'ehára ha'eha ñe'ëryru, oikuaapava'erãha mba'éichapa oje'e kóva ha amóva. Jeyvéramo ko'ápe ha amo ojejerure ichupe tombojeremi guaraníme jehaipyre, katu reiete. Oipyaháva ko jehaipýpe ojapo mbohapy ary rupi ojerure peteĩ tapicha ha'e oikuaa'yva oipytyvõmívó ichupe hembiaipo Facultad de Derecho UNA-pe ñuarã. Upe tapicha he'i ichupe oikuaaha ikatupyry ha oipotaha oipytyvõ ichupe, ha oguerukamavoíkatu Whatsapp rupive 20 hogue hembiaporã. Upéramo ha'e ojerure ichupe tou hendápe imba'apohápe, ha'e ndaikatuha ojaopapa ichupe umi tembiaporã, ha osẽ upe tapicha he'i ichupe: *No, profesor; yo no tengo tiempo, haceme y enviame; es para mañana el trabajo.* Upe tapicha ojerure ojejaporeívo ichupe upe tembiapo pukuete, upéva ári ndaikatumo'ãi ou ko mbo'ehára rendápe sa'i ijaravo rupi, ha -amo ipahápe- ipy'arañe avei. Oguerekopaité. Estado-pe péicha avei ojehu. Ohaíva ko apytu'úroky heta tembiapo omboguata rei, hehepyme'ë'yre Estado-pe ñuarã jahechápa ojeporu ha ojehecha guarani ñe'ë. Péicha oiko Bicentenario aja upe 2011-pe; aranduka ndekakuaáva¹⁴ peteĩ ombojere castellano-gui guaraníme ha'e ha iñirũnguéra jahechápa ojekuaa guarani ñe'ë. Upe aranduka ojehepyme'ë ha hepyntevoi avei, katu ndaipóri mandu'a ombojereva'ekue guaraníme rehe. Ko'ã mba'e niko ojehu oñemomirĩ ha ojehechagi rupi guarani, ha'e ikarape gueteri rupi castellano renondépe. Heta temimoĩmby¹⁵ oiporúta guarani, katu oĩramo omba'apóva hese rei; ndaipóri viru ko ñe'ëme ñuarã. Estado omba'apova'erã ojehechaporã ha oñemomba'évo ko ñe'ë ha ojepysóvo ijeporu opa hendápe ha opa mba'erã¹⁶. Ojehu vove upéva, tetãyguakuéra omomorãvéta ko ñe'ë ha ohechakuaáta ombo'e térã omoñe'ëasáva¹⁷ ipype mba'apoharaha ha ojehepyme'ëva'erãha ichupe hembiapokue rehe. Upéva ári -ha péva pe iporãvéva- ojejopýva oiporúvo ichupe castellano javeve oñe'ë ha ohaívo.

8. Ani reiporu guarani oihápe oikũmby'yva, oñepyrũta iderécho rehe.

Ñe'ë hekoressã haña ojeporuvá'erã opaite tendápe ha opaite mba'erã, ayvu ha kuatiápe, tapicha aty terã peteĩ tetãme. Paraguái, guaranígui hetaiterei okẽ

¹² Dolor lingüístico.

¹³ Planificación lingüística.

¹⁴ Legado del poeta del pueblo Emilianore. Tatãyguá ñe'ëpapára ohejapyre.

¹⁵ Instituciones.

¹⁶ Elevar su estatus y normalizar su uso en todos los ámbitos comunicativos y en todas las funciones.

¹⁷ Traductores.

oñemboty, oĩvoi tenda ojeheja'ỹ haguépe ichupe oike ha okakuaa. Estado rembiapo ha mbo'ehaoha rehe ymavémi oñemboykete voi ichupe, ha mbaretépe oñemoinge ha oñemopyenda castellano año. Ko'áña rupi guarani oikemimíma upe rupi ha tekotevẽ oñemopyenda ha ojeporumemévo. Peteĩ tembiguerovia ñe'ẽ rehegua ohapejokóva guarani ojeporu ha ojepyso haña hína pe máva oporojumbotyséva ani haña oñe'ẽ ipype tapichakuéra ojepokuaa'ỹhápe hese. Ko tembiguerovia ha ñemongu'e ohejasénte guarani opyta katui ojejuhuhápe, ani hetejera, ani okakuaa, ani ojepyso; amo hapópe, omopyenda pe *statu quo* ha omokangyse -omokangyvoĩkatu -ko ñe'ẽme.

Haiteite atyhápe ohaíva ko apytu'ũroky ohendúmi Paraguaýpe térã ijere rehe: “*No hablen guaraní acá, porque hay personas que no lo entienden*”. Toĩna 200 tapicha, ha upévagui opavave nunga oñe'ẽkuua guarani ha castellano, katu peteĩ, mokõi noñe'ẽkuuái (añetehápe noñe'ẽséiva), ha oñemboaje rekávo iderécho ndojeporuiva'erã guarani, castellano-pe meme oñe'ẽ'eva'erã. Katu ndojejeréi oñema'ẽ mba'épa ojejuhína tesa yképe umi guarani año oiporukuaáva rehe; toĩna 200 tapicha, ha upéva apytépe 150 oñe'ẽkuua castellano ha 50 katu nahániri, oikoháicha ymaite guive. Upépe ndaipóri derecho, umíva chímbó; castellano memete ojeporu. Ko ohaíva hetaita mba'e koichagua ohasa, ha omombe'úta mokõimínte. Peteíva yma omba'aporamo TTM-pe¹⁸, upe Comisión de Bicentenario Educativo. Upépe ojgueraha ichupe omoguaranimba haña kuartia ojeporúva tetã ñemosáso jeromandu'ápe. Ha'e ombojerepa umi marandu, katu máramo ndojeporúi hembiapokue; kuartia oĩvẽvape ojeporu castellano año. Peteĩ jey opyta ipópe ha'ete oguenohẽvo peteĩ kuartia oñemohendahápe mba'éichapa oñemba'apóta mbo'ehaoha rehe oñemomorãvo Sandykõi¹⁹. Upémaramo, jápoke opyta ipópe, oiporu michĩmi guarani. Upe kuartia oiméne oguereko amo 20 haipyvo rupi mba'e, ha 18 rupi ohai castellano-pe año ha 2 rupi katu oipyaha guaraníme año. Oñemboguejy mboyve mbo'ehaoha rehe, oñemboguejyraëve TTM moakãharakuérape. Oñemoñe'ẽvo ojehóvo upe kuartia, ojehupyty upe ojehaihápe guarani, ha osẽ he'i peteĩ moakãhára²⁰ Dirección de Escolar Básica pegua: “*Yo exijo que esa parte que está en guaraní sea traducida al castellano; yo no entiendo el guaraní y tengo el derecho de entender lo que se escribe ahí*”. Oipyaháva ko jehaipy osẽ he'i ichupe: “*Ambyasyetépa, directora, péicha avei nderekorói rehe ha nderejeruréire opaite aranduka ha marandu peẽ penohẽva dirección reimeha guive ojehaíva castellano-pe año oñembojerepávo avei guaraníme*”. Opa ñokarãime upe ñomongeta, katu hetaita mba'e ojehaikuaa upe ojehuva'ekue rehe. Upe mbo'ehára ojejuhu yvate Dirección Escolar Básica-pe, ha'e ha ambue pópe oĩhína temimbo'ekuéra ñembokatupy castellano-guaraníme mbo'ehaoha rehe. Ha'e he'i noikũmbiyha guarani (noikũmbyséi ni noñe'ẽséi), ha okorói toñemoañete castellano año oiporukuaáva derecho, katu ndoikéi ichupe iñakãme umi tapicha iguaraníva, ko'ýte mitã'i ha mitãkuña'ikuéra okaraygua, iderechoha avei ojeporúvo hendivekuéra guarani. Tembiguerovia ñe'ẽ rehegua omokorasõ'atã ichupe, ha péicha oñemongu'e TTM guive. Péicha gueteri oñemongu'e ko'ãgaite peve ko tetã remimoĩmby omboguatáva jehekombo'e Paraguaípe.

Ambue ojehuva'ekue ohechaukáva ko tembiguerovia ary 2010-pe. Congreso Sala Bicameral-pe ojepapo Tercer Foro sobre Políticas Lingüísticas ombosako'íva Yvy

¹⁸ MEC.

¹⁹ Celebración del Bicentenario.

²⁰ Directora

Marãe'ÿ ha Tercera Audiencia Pública oñeguenohẽ rekávo Léi Ñe'ẽnguéra rehegua; kóva osẽbotaitemahína. Heta tapicha katupyry oñe'ẽ ha maymave castellano-pe memete, ha upéi otoa avei ko ohaívape ohasávo oñe'ẽmi Yvy Marãe'ÿ rérape. Ohasa mboyve, oñomongeta mbohapy hemimbo'e upépe ojejuhúva ndive ohomívo oguapymi mbohapy pytaygua ojejuhúva upépe yke rehe ombojere ichupekuéra castellano-pe ha'e he'ítava, umi mbohapy tapicha iderecho rehe oikũmbývo avei oje'evahína. Ojupikuévoma oñe'ẽ hağua, ojoko ichupe ijyvágui peteĩ kuñakarai katupyry Comisión Nacional de Bilingüismo-ygua ha he'i ichupe: *Anike reñe'ẽreína guaraníme, oĩhína ñande apytépe pytayagua, nde oiméne guaraníme reñe'ẽsereína*. Ha'ékatu he'i ichupe: *Che ndaikukaaséi, aña'ẽta guaraníme. -Anike reñe'ẽ, ha'éma ndéve – ombojoapyjey ichupe upe kuñakarai. Ha'e oñe'ẽ guaraníme, ha hapykuerigua avei. Oñe'ẽmbávo hikuái, opu'ã karai Félix Marti, Linguapax-gua, ojejuhúva upe koty guasúpe, ha osẽ he'i: “Les agradezco a los organizadores que nos hayan proveído intérpretes esta mañana. Por otra parte, les felicito a las dos personas que usaron el guaraní para expresarse en este encuentro. Varias veces he venido a este país, pero es la primera vez que escucho una exposición en guaraní; sé que ustedes hacen esfuerzos para hablar en castellano cuando estamos algunos visitantes internacionales. Yo les aliento que usen su lengua, no importa que estemos algunos extranjeros; defiendan su lengua propia...”*.

Paraguáipe ko'ẽreire castellano ojepyso pysove, ha guaraníkatu opyta ha ikatuete porã oime oguevihína. Censo 2022 oiméne heta mba'e pyahu ohechaukatahína. Ysaticha hesakáva amo 2040 rupi ko tetãme maymavenunga oiporukuaatamaha castellano; umíva apytépe hetaiterei ojejuhutahína hese añõnte ojevaléva, ndoikuaáiva guaraní; péicha ohechauka ojevuhahína ko'áğa, katu mba'épa oikóta guaranígui. Oiméramo añetehápe ko tetãme ndojeporuiva'erã guaraní oĩhápe tapicha oikũmby'ÿva, péva he'ise kurivévo mamove ndojeporuiva'erãha ko ñe'ẽ, ojeoporupava'erãha castellano año. Tekotevẽ, aipóramo, oñembotatapeju ko tembiguerovia; Paraguái Ñe'ẽnguéra Sãmbyhyha²¹, opaite temimoĩmby Estado pegua ha tetãyguakuéra rembiaporã hína péva. Ñe'ẽ ñeñangarekóniko maymave rembiaporã. Yvy guivo²² avei hetaiterei mba'e ojejapokuaa guaraní ñe'ẽ jeporu oñemongakuaa ha ojepysovévo.

9. Estigmatización del guaraní.

Umi guaraní ohayhu'ÿva oheka mba'éichapa ombyai ha omokangýta ko ñe'ẽ. Umichagua tapicha, añarã, hetaiterei gueteri oĩ. Guaraní ñemomarãse niko tembiguerovia ñe'ẽ rehegua rapykuere avei hína. Peteĩ mba'e, taha'e ha'éva oñemokangy hağua niko ojepoiva'erã hi'ári ha hese opa mba'eky'a ha japu. Péva aretemi guivéma ojejapo guaraní rehe ha oğuahẽma ára oñembotatapejúvo. *“El guaraní entorpece, el guaraní empobrece”* umíva oikepataitehína ko'ápe. Ojekuaaporã ñe'ẽ noporomochi'ĩri térã noporomomborihuiha; ambue mba'etehína umi oporoguerahavaíva, katu Paraguáipe ko'áva sa'i ojejuhu oikũmbýva.

Peteĩmi techapyrã omopyendáta añeteha ko oje'éva. Amo 2008 rupi ou ojupipaite so'oro repy; so'oro paraguái oñevendepa ambue tetãme ha ipokã ko'ápe; upémaramo tetã rekuái ombohape ojejogua hağua *puchero* Argentina-gui. Oñevendepa so'oporã ambue tetãme ha jajogua so'okangue Argentina-gui. *Supermercado* oĩvéva ojoaju ha

²¹ Secretaría de Políticas Lingüísticas.

²² Desde el activismo.

omboguata peteĩ programa hérava *Ñande karurã*²³. Mba'épa upe tembiguerovia oĩva hapykuéri. Upe so'okangue, verdura pokãmi rehe, tapicha mboriahu rembi'urã, ha umi mboriahu oiporukuaa guarani año, upévare hembí'urãnguéra oñembohéra ñe'ẽme: guaraníme. Ndaha'etí ñañágui ojapóva hikuái péicha; péva peteĩ tembiguerovia: guarani, mboriahu ñe'ẽ. Umi ñemuha guasu jára ndo'umo'ái'asy upe "Ñande karurã", ndaha'éigui ichupekuéra ñe'ẽ. Hetaiterei káso oĩ, katu péva ovaléma. Ko ñe'ẽ oñemongakuaa ha ojepyso haña Paraguái tuichakue javeve, ojepe'ava'erã ichugui heta *stigma*, karácha oñemombóva hese: *Guarani, mboriahu ñe'ẽnte; guarani, chokokue ñe'ẽnte; guarani umi omba'evendéva tape rehe ñe'ẽnte*. Guarani ha'eva'erã opaite tetãyguá ñe'ẽ, opaichagua mba'apohára, mburuvicha ñe'ẽ; ha'eva'erã *fútbol* ñe'ẽ; ha'eva'erã *TV* ñe'ẽ; ha'eva'erã ichuchivakuéra ñe'ẽ; ha'eva'erã avei chokokue ñe'ẽ; iviru ha imboriahúva ñe'ẽ. Ñe'ẽ ñeisãmyhy²⁴ rupive ojehupytyta upéva, tove maymave tetãyguá ha Estado toko'ipa tomba'apo pevarã.

Estigmatización niko mba'e ndevaíva ñe'ẽme ñe'ẽme ñe'ẽme. Oñe'ẽvo hese, Crystal (2001, p. 100) he'i: *En prácticamente la totalidad de los casos se debe a la cultura dominante, cuyos miembros estigmatizan a las personas tildándolas a ellas de estúpidas, vagas y bárbaras (a menudo, pese a la evidencia de haber conquistado grandes logros artísticos a lo largo de su historia, como en el caso de mayas y aztecas), y a su lengua de ignorante, retrasada, deformada, inadecuada o, incluso -como en el caso de los misioneros- de una creación del diablo.*

10. Oñe'ẽkuaávanteke toiporu guarani.

Guarani rehe omba'apovakuéra, ko'ýte guarani mbo'ehára, jeyvéramo oporoharupa, oikopa ichuguikuéra *gendarme lingüístico*. Heta tapichápe oñehendu téra ojehecha ohaí umi *red social* rupive ha ojerure oiporuporávanteke toiporu guarani, ha upeicha'yva nahániri. Heta jey avei oñehendu: *Yo no sé hablar el guarani puro; no quiero contaminar el guaraní, mejor hablo en castellano*. Gua'úpiko oĩ castellano téra francés *puro*, teete ha upeichaga'yva. Heta *inseguridad lingüística* ogueruko tetãyguakuéra oiporu haña ñe'ẽ. Kóva niko avei tembiguerovia ouvaíva guaraníme; ojepota kóva oiko marã'yme, ani aipo *oñekontamina* ndaje. Péicha, ojepykua guarani, he'iháicha Félix de Guaranía. Ojapóne amo 10 ary rupi ko haihárape oñekombida ohóvo oikuaauka ñe'ẽ ñeisãmyhy²⁵ peteĩ temimoĩmby ndekakuaáva amandajépe. Heta tapicha oñe'ẽ ha oipyo hembiaipo *power point*-pe. Opavave oñe'ẽ guarani rehe katu castellano-pe; ohaí hikuái castellano-pe añoite, jepevémo upe amandaje guarani rehegua. Opa potávoma upe no'õvusu, otoa oipyaháva ko jehaipýpe oikuaaukávo ombosako'iva'ekue. Ha'e ohaí guaraníme umi marandu *power point*-pe. Omohu'ájávo ñe'ẽ, ohaí: *Ñamyakýva'erã ñane kamisa lómo guarani rehehápe*. Ombotyvo, mokõi mbo'ehára ohenduva'ekue ichupe ohupi ipo ha oja'o ichupe; mokõivéva ipochy hendive oiporu rehe *hispanismo*: *Ndepiko ndereikuái "lómo" oje'eha "atukupe"*, he'i ichupe peteíva. Opa ñokarãime upe apytu'ũroky ñemboguejy.

Ko ojehuva'ekue ohechauka mba'éichapa tapicha omba'apóva guarani rehe, omokyre'y rangue hapichápe oiporu rehe ko ñe'ẽ, ojeity hi'ári. Ambue tapicha oñe'ẽva'ekue ombosako'ipaite *power point* castellano-pe ha umíva guarani rehe

²³ Alimentos para nosotros (Para nuestra comida, en el castellano paraguayo).

²⁴ Políticas Lingüísticas.

²⁵ Política lingüística.

omba'apóva avei, katu avave noporandúi ichupe mba'érepa ndohaíri guaraníme oñe'ẽ rehe hese, avei avave ndoja'ói ichupe upevakuére. Pe ohaiva'ekue guaraníme rehe katu ojepoi aipo oiporuvaíre ndaje upe ñe'ẽ; umi tapicha oguerovia omongy'aha iñe'ẽ, peteĩ ñe'ẽmi "lomo" oiporu rehe. Ichi'ĩha ári ñe'ẽpykuaápe²⁶, umi tapicha - hemimo'ã ha hembiaapo rupi- oikutu guaraníme iñoko'etépe. Upe tapicha ikatueteoporãnte ambue árape okyhyjéma jeja'ógui ha ohai castellano-pe año. Ñe'ẽ niko hetepyjera ha hekoresái ojeporúramonte; tekotevẽ avei ojeporuporã, katu iporãvehína pe ijeporu opa hendápe ha opa mba'erã, ko'ýte ojeháramo.

11. Oñemba'apo guarani rehe castellano-pe.

Ko tembiguerovia hatãitemi ko tetãme. Pe mba'e ojuhúva oñemombe'uva'ekue ohohína hese. Tapichakuéra omba'apóva guarani rehe, jeyvéramo, ojojuhu ha oñe'ẽ castellano-pe hese; upéichante avei oñembyaty hikuái ha iñe'ẽnguekuéra²⁷ omboguapy castellano-pe. Kóicha ojeyapo ymaite guive. Ojejesarekóramo oikóva amo 60 tapykuévo, ojejejuhúta umi rapicha katupyryeta omba'apóva guarani rehehápe, oñorairõ hague tai rehe año ha ohaipaite ikuatiakuéra castellano-pe; Congreso ojeyapova'ekue Montevideo-pe 1950 rehe kuaiaita oñeguenohéva ohechauka umíva; oñorairõve hikuái tai rehe²⁸, katu castellano-pe paite ombokuatia hembiapokue. Ramove, 20 ary tapykuévo térã ko'a gotyove, oñe'ẽ'ẽrairõ *léxico* ha *término* rehe, katu castellano-pe jeýnte. Ojejesarekóramo mba'e ñe'ẽpa oiporu kuaia ári umi temimoĩmby omba'apóva guarani rehe, ojejuhúta castellano-pe memete nunga ohaiha. Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ pévape oiguyru tape pyahu; oñembyaty ypýramo guare yma 12 jasypa 2012-pe, ojejeruréma opaite kuaia osétava ichugui tojehai guaraníme año térã katu guarani ha castellano-pe, ha péicha ojeyapo ko temimoĩmbýpe ko'ágã meve.

Guarani ñe'ẽ oikotevẽ heta hetave tapicha omba'aposéva hayhupápe, oikuaa ha oiporuporáséva, oiporúva opa hendápe ha opa mba'erã, taha'e oñe'ẽ ha ohaívo, ko'ýte umi tenda oikokatu'yhápe. Ndaikatuvéima oñemba'apo hese castellano-pe. Iporãniko oñe'ẽ'ẽporã ha oñemochichĩ guarani ambue ñe'ẽme, katu iporãvénte ipypevoi oñe'ẽ'ẽramo hese. Tekotevẽ ou tapicha ha temimoĩmby pyahu oñemongu'e ambuéva, taheñói ha tomumu *militante lingüístico*, he'iséva tapicha omyakýva ikami lómo ko ñe'ẽ rehehápe. Guarani mbo'ehára maymáva ojapo riréramo péicha niko yvatetéma oĩramo'ã ko tetã ayvu tee, katu upéicha ndoikói; temimoĩmby ombo'éva guarani ha mbo'ehára oséva ichugui, jeyvéramo, ohovasa²⁹ ko ñe'ẽ ñemokangy ha *status quo*.

12. Paraguay, el mejor modelo de bilingüismo.

Hetamíma oñehendu tapicha oguerohorýva paraguái ñe'ẽmokõi guarani-castellano; oĩvevoi he'íva péva ha'eha techapyrã ambue tetãme ñuarã. Kóva avei peteĩ tembiguerovia ouvaíva guaraníme, castellano ohasa rehe hi'ári ha heta hendápe omohendaguére ichupe. Heta jey oñemone'ẽ ha oñehendu: *El bilingüismo paraguayo es modelo a seguir, porque no es conflictivo*. Ko ohaíva heta jey ohendu oñembohokéramo guarani-castellano jeikove oñondive catalán-castellano ndive, ha oje'e: *El bilingüismo castellano-catalán de Cataluña es conflictivo; el bilingüismo*

²⁶ Lingüística.

²⁷ Acta.

²⁸ Peleas encarnizadas entre los defensores de la grafía tradicional y la nueva grafía aprobada en 1950.

²⁹ Legitimación.

paraguayo, no. Ñe'ēmokōi ha ñe'ēheta niko iporā, ha péva rehe oñemba'apova'erā. Katu Paraguái ñe'ēmokōi guarani-castellano ojeguerokekētéva, pe oñhaichaite, oñemohenda oñemboguévo guarani ha ojepysóvo castellano año. Umi tembiguerovia oñembohosýi ha oñehakā'ióva ko'ápe upeicharāichavoi ojerojera, oñemopyenda ha oñemyasāi.

Ñe'ēmokōi guarani-castellano oñembohete ha oñemboguatáva Paraguápe ndaikatúí ohovévo péicha; péva ojeipyguara, oñehesa'ýjo ha oñemohenda pyahuva'erā ko'ágaite; péicha ndojejapóiramo, ko'ērō ndaikatuveikuaáma. Ko ohaíva ojokupyty Melià ndive he'iramo: *Tal como se está llevando a cabo, la propuesta del bilingüismo en el Paraguay lleva a la extinción del guaraní. El proceso está en plena marcha* (2010, 175).

Ko tetā oguerokopaita pojoapy oñemombaretévo guarani ha castellano, ojepysóvo mokōive opa hendápe. Hi'áite ojehape'apo ojehupytyvo pe "*bilingüismo general*" ko tetāme, katu mombyry gueteri oñeime ichugui. Ko ojehaíva ojejokuái upevarā, oporohesa'a ha oporoityvyróvo.

OÑEMBOTYHÁVO

Tembiguerovia ñe'ē rehegua rehe niko ndojepoko guasú ko tetāme; guarani rehe omba'apovakuéra jepe ojerésente ichugui. Katu, ojekuaaháicha, ouvaíva guive petēi mba'e ojehayhúvape, ko káso guarani ñe'ēme, tekotevē oñehesa'ýjo, oñeñemongeta hese, ojekuaauka ha ojehecha mba'éichapa oñembotatapejukuaa. Oipyaháva ko jehaipy oguerovia tekotevētereiha oñehesa'ýjo ha ojepoko hese, jahechápa ndojejuhúí mba'éichapa oñemoheñoí, oñemopyenda ha oñemboguata tembiguerovia ouporākuaáva guarani, castellano ha opaita ñe'ē ojeporúvape ko tetāme. Ko'ága meve imbaretéva hína upe omopyendáva castellano año, *ideología unilingüista* oñehenóiva. Péva ouvai guaraníme, ppykuéra ñe'ēme ha omomarā Paraguái ñe'ēnguéra yvotyty³⁰. Heta tapicha omba'apóva guarani rehepe ndo'aporāmo'áiha ko ojehaíva, opyrū rehe ipysānguéra rehe. Katu oñeñe'ēva'erāha hese, oporopichāiramo jepe.

Tembiguerovia niko mba'e ndetuicháva ha hasykuéva ojehejávó tapykuépe. Ha'e ndojehecháí, hapykueréntema ojehecha. Máva hesapysó'ýva katu mba'eveichavéramo ndohechakuaamo'ái, umíva ohechakuaa rehe oma'ēmombyryva ha hesapysóva añónte rehe. Mbo'ehaovusu ha temimoĩmby oñemoheñoíva oguerojera haḡua arandupy oĩ oporohesape'a ha oporombohesapysóvo; ha'ekuéra omoheñoiva'erā tembikuaa³¹ ombotatapejúva mombe'ugua'u opaichagua.

Tomara'e mayma tapicha arandu ha temimoĩmby omba'apóva ñe'ē rehe toko'ipa omba'apo tetā ñe'ē tee mokōive rehe, guarani ha castellano, tove mokōive tahesāi katui ha tojeporu opa hendápe ha opa mba'erā, oñeñe'ē ha ojehaívo, ha upéichante avei tomba'apo ppykuéra ayvu oñepysyrō ha oñemombaretévo. Maymave omba'apova'erā oñeñangareko potávo ñe'ēnguéra yvotyty rehe, tove opaita umi yvoty (ñe'ē) tahoky, taipoty ha tahi'a; tove péicha tombojegua ha tomoherakuávu yvypóra rekoha ha rekove.

³⁰ Jardín lingüístico paraguayo.

³¹ Ciencias.

REFERENCIAS

- Amorós, C. (2008). Norma y estandarización. Luso-Española de Ediciones, S.L. Salamanca, España.
- Crystal, D. (2001). La muerte de las lenguas. Traducción española, Pedro Tena. Impreso en España por Level, S.A. Madrid .
- Flores Farfán, J.; Córdova Hernandez, L., y Cru, J. (2020). Guía de revitalización lingüística: para una gestión formada e informada. Segunda Edición. Linguapax América Latina/CIESAS México.
- Guareschi, P. (1987). Sociología Crítica. Alternativas para el cambio. Graphis Ltda. Montevideo, Uruguay.
- Melià, B. (2010). Pasado, presente y futuro de la lengua guaraní. Imprenta Salesiana. Asunción, Paraguay.
- Real Academia Española. Diccionario de la lengua española, Edición del Tricentenario. En línea en: <https://dle.rae.es/ideolog%C3%ADa?m=form>